

Invandrares levnadsberättelser - sanning eller konsekvens?

Av Marie Werndin, doktorand i tvåspråkighet

Inledning

*Det finns alltid de här skillnaderna
mellan svenskar och invandrare.*

(Kvinnlig invandrare i Växjö, 1997)

Citatet ovan är hämtat från en intervju med en kvinnlig invandrare i Växjö. Orden är en del av hennes levnadsberättelse i det invandrararkiv som byggts upp på Emigrantinstitutet i Växjö. Men är det verkligen hennes egen berättelse eller har någon konstruerat och återskapat en verklighet, genom att placera orden i hennes mun? Att placera majoritetssamhällets uppfattning och normer i munnen på minoriteten bör rimligtvis ge effekter, men även konsekvenser. En stor fara är att en sådan intervju hjälper till att konservera och konstituera de föreställningar om, förväntningar på och attityder till invandrare som grupp eller begrepp.

I den här studien har jag ibland medvetet använt begreppet *invandrare* där det kunde ha översatts med *individ*. Detta kan uppfattas som provocerande, därför att ordet *invandrare* är så värdeladdat och stigmatiserande. Inledningscitaten skulle säkert ha lästs och uppfattats annorlunda om det varit undertecknat av en svenskfödd.

Med vårt språk berättar vi vem vi är. Med ord och dess olika betydelser kan vi beskriva oss själva och andra. Vissa röster tolkas som sanning, andra hörs inte ens. Massmedier kan med hjälp av orden måla porträtt och bilder, och alla bilder tolkas olika beroende på deras kontext. Språk, ord och meningar, tolkas olika beroende på vem som säger vad till vem, när, var, hur och i vilket syfte. Ord kan vara fula eller fina och det gäller även deras betydelser. Det låter fint att säga att invandrare och svenskar lever tillsammans i ett mångkulturellt Sverige. Men meningen betyder samtidigt att det finns just en skillnad mellan invandrare och svenskar. Att leva tillsammans kanske inte heller behöver betyda att man lever på lika villkor. Det finns mycket som kan maskeras och gömmas, men också avslöjas i språket. Då språk är en så viktig beståndsdel i vår identitet, vår personlighet, vår kultur och vårt vardagliga liv, är det många människor som uppfattar språk som en del av den barriär som måste rivas för ett fungerande mångkulturellt samhälle. I detta sammanhang är det viktigt att fundera över vad, och vilka makter, som egentligen gömmer sig i och bakom språket, och vad det kan få för konsekvenser.

Bakgrund, syfte och frågeställningar

*...jag betraktar mest samhället
inte utifrån ett invandrarperspektiv,
utan att försöka känna samhället som det är.*

(Manlig invandrare i Växjö, 1998)

Forskning^[1] om internationell migration och etniska relationer, s.k. IMER-forskning, bedrivs idag över hela världen på olika universitet och institut. Vid Växjö universitet pågår sedan 1993 ett arbete med att bygga upp ett lokalt nätverk för forskning om migration. AMER-projektet (arbetsmarknad, migration och etniska relationer) är ett tvärvetenskapligt

profilområde, ett lokalt nätverk för forskning om migration vid Växjö universitet inom ämnena nationalekonomi, historia och sociologi. Ekonomisk forskning kring migration har i Växjö pågått sedan 1980-talet. Emigrantinstitutet i Växjö har funnits sedan 1960-talet, och där har man nu påbörjat en arkivinsamling av invandrades levnadsberättelser. Profilerområdet "Språk, migration, arbete och hälsa" skapades vid institutionen för humaniora för att till den redan existerande forskningen bidra med språk- och litteraturvetenskapliga infallsvinklar på migration.

Syftet med min sociolingvistiska pilotstudie är att kritiskt analysera några av dessa intervjuer, eller s.k. levnadsberättelser, och då främst granska hur identiteter konstrueras och manifesteras i och genom berättelsen, samt vilka ramar som ges för detta konstruerande. Analysen har utförts genom en kritisk diskursteori med hypotesen att identiteter skapas och bevaras, konstitueras, i samhället och i diskursen. Metoden är textanalys där kontext, interpersonell och ideationell struktur har granskats.

Jag har utgått från ett mikroperspektiv (informant) för att kunna knyta det till ett makroperspektiv (samhället) och för att påvisa hur informanten framställs och framställer sig själv i intervjuerna inom de ramar som ges och vidare vad detta kan få för konsekvenser.

Pilotstudien startade som ett inledande försök till att förklara och finna belägg för tesen om språkets makt och betydelse i integrationsprocessen och i människors formande av identiteter. Efter inledande forskning och analys av intervjumaterialet väcktes dock fler frågor om intervjuernas utformning. En hypotes var att intervjuernas form och ämnesval bidrar till att skapa, bevara och utveckla ett förutbestämt jag och en identitet. Kanske finns det spår av en medveten konstruktion av identiteter i berättelserna. Undersökningens huvudfrågor fick formulerades om och den viktigaste frågan blev om levnadsberättelsen är äkta eller om den är en slags konsekvens, en konstruktion av ett samhälle och dess normer som befästs och bevaras genom dessa levnadsberättelser i intervjuform. Jag undersökte vilka identitetskonstruktioner som ryms inom den givna ramen, och vad detta ger för resultat. Kanske hjälper intervjuerna till att skapa och upprätthålla skillnader mellan minoritets- och majoritetsmedlemmar i samhället. Kanske speglar levnadsberättelserna mer en tidsanda och ett samhälles syn på invandrare än minoriteternas levnad.

Material

*Så är vi lilla människor här,
utan någonting att säga,
utan historia i det här landet.*

(Manlig invandrare i Växjö, 1997)

Sedan 1997 har Emigrantinstitutet arbetat med att upprätta ett s.k. invandrararkiv i Utvandrarhuset för att dokumentera invandrararnas historia i Växjö. Syftet med detta arkiv är att forskare och invandrare själva ska kunna studera de invandrades historia i Sverige, men även efterkommande släktingar ska kunna finna en bit av sin historia i arkivet. Arkivet med invandrades levnadsberättelser består av ett material med 170 oidentifierade intervjuer. Tio av dessa ljudinspelningar på kassetband är utskrivna och dessa utskriftar var mitt utgångsmaterial. Detta material är mycket omfattande. Intervjuerna är mellan 45 och 130 minuter långa. Jag har transkriberat och närmare analyserat fyra av dessa. Informanterna är två utomeuropeiskt födda män och två kvinnor födda i Europa. De intervjuades mellan 1997-1999 och intervjuerna gjordes på svenska. Alla personuppgifter i intervjuerna är oidentifierade och numera är detta material tillgängligt för forskare.

Emigrantinstitutets intervjuare, som genom ett integrationsprojekt bestod av invandrare med akademisk bakgrund, utgick från en utarbetad frågemall. Denna innehåller bestämda ämnesområden som skulle täckas under intervjun, exempelvis språkkunskaper, arbetsliv, hälsa, religion och relationen mellan invandrare och svenskar. Intervjuerna följer inte mallen strikt och därför blir inte den ena intervjun den andra lik. Vissa ämnen berörs inte

alltid och de utvecklas på olika sätt i intervjuerna. I de utskrifter som finns av inspelningarna skrevs även en sammanfattning av innehållet, där intervjusituation och miljöbeskrivning angavs. Dessa sammanfattningar gjordes inte alltid av intervjuerna själva. Utskrifterna har gjorts på svenska och består därför ibland av direktöversättningar från invandrarnas modersmål.

Bearbetningen av materialet bestod förutom transkriptionsarbetet av vidare avkodning. För att inte röja informanternas nationalitet eller identitet tilldelades de kodnamn. För denna namngivning av informanterna användes SCB:s namnregister, där de vanligaste svenska namnen, som börjar med A och B togs fram. Informanterna fick således namnen *Anders*, *Bengt*, *Anna* och *Birgitta*. Intervjuerna görs av olika intervjuare, men i mina textexempel betecknas intervjuaren alltid med initialen *I*. Valet av typiskt svenska namn har sin grund i att vi har attityder till olika namn och detta val gjordes för att skapa en kontrast till dessa. Det har alltså inte varit ett syfte att på detta sätt ta ifrån informanterna deras identiteter, utan enbart att skydda dem. Dessutom kan det fungera som en tankeställare till hur vi reagerar på olika namn utifrån de associationer vi har till dem. Vi bör vara medvetna om de attityder vi kan ha till namn. Hur kommer det sig annars att Andreas får arbete, medan hans vän Ali inte ens blir kallad till anställningsintervju? (se vidare SIPA-rapporten "Tack för visat intresse", 1989).

Informanterna är individer. Det enda de har gemensamt är att de har invandrat till Sverige, är vuxna och har ställt upp på att berätta om sina upplevelser kring migrationen. Alla informanter har sin egen berättelse, sin egen historia och sin egen bakgrund. Något försök till att sammanföra dessa individer under termen invandrare ska alltid undvikas.

Analysen är kvalitativ. De få intervjuer som granskats kan omöjligt beskriva någon allmängiltig situation som gäller för en viss etnisk grupp eller för invandrare över lag. Att försöka dra sådana slutsatser vore olyckligt. Kanske är det intervjuernas syfte, med speciella ämnen som gör att intervjuerna ändå är mycket lika varandra. För hur kan annars människor som endast har sin migration gemensamt ha så många likartade upplevelser att berätta om från det nya landet, trots att de har olika kön, ursprungsland, religion, etnisk bakgrund och sysselsättning? Frågan är om det i intervjuerna över huvudtaget finns utrymme för en individuell levnadsberättelse?

Metod och teori

*Att berätta sitt liv är att styrka sin identitet
och visa att man är den man utger sig för att vara.*

(etnolog Birgitta Svensson, 1997)

Jag vill försöka svara på frågan om hur identiteter skapas i levnadsberättelserna och intervjuerna och vilka ramar som ges för detta. Jag har inte funnit någon beprövad metod för att undersöka precis detta. Samtal och diskurser är alltid komplexa, därför gäller det att söka och finna den metod och de teorier som passar för den egna undersökningen. Jag har valt att enligt den kritiska diskursanalysteorin (Fairclough, 1995) se språket i dess sociala kontext och därmed försöka utläsa hur sociala relationer och sociala identiteter manifesteras genom samtalet. Metoder för att undersöka detta har jag funnit genom att arbeta tvärvetenskapligt inom diskursanalysfältet, fläta teorierna samman och skapa ett redskap för att studera intervjuerna. Jag kommer därför att utgå från en kritisk diskursanalys i analysen av texten. Stöd för detta metodval och för att nå en förståelse av identitetskonstruktionen har jag fått genom att använda teorier och metodologier inom diskursteorin och diskurspsykologin (Winther Jørgensen & Phillips 2000).

Diskursanalys

Med hjälp av kritisk diskursanalys kan man belysa hur språkbruket formas av bl.a. maktrelationer och hur sociala identiteter och relationer skapas och bevaras. Man kan även

utläsa värderingar och attityder som inte utsägs direkt, men som gömmer sig i språket och kan exempelvis synliggöra språkliga maktförhållanden.

När Norman Fairclough i *Discourse and Social Change* (1995) använder termen *diskurs* väljer han att se språket och samtalet som en social tillämpning, i stället för att se det som en individuell aktivitet. Denna definition gör även att vi genom språket samhandlar och att detta fungerar som ett redskap för att representera oss själva, andra och samhället. Diskursen är alltså inte bara en reproduktion utan möjliggör även förändring. Han menar att diskursen formas av en social struktur samtidigt som den är socialt konstituerande.

I Faircloughs analysmodell delas diskursen eller samtalet in i en tredimensionell struktur som består av *text*, *diskursiv tillämpning* och *social tillämpning* (1995:62ff). Att utgå från denna struktur är lämpligt, i min analys av intervjumaterialet, där individen på mikronivå ska fungera som en länk till makronivån, samhället. Ett samtal har ju olika syften och ger effekter på både mikro- och makronivå. Man kan urskilja tre aspekter av konstruktion som är effekter av diskursen. Den första aspekten är skapandet av sociala identiteter och "jaget" ("the self"). Diskursen hjälper även till att konstruera sociala relationer mellan människor och den tredje aspekten är att den medverkar till att konstruera vårt kunskaps- och värdesystem. Dessa tre effekter går enligt Fairclough att härleda till tre språkfunktioner eller dimensioner som samverkar i alla diskurser, nämligen: den *ideationella funktionen*, *identitetsfunktionen* och *relationsfunktionen*. Dessa funktioner utgår jag från i min analys och presenterar dem därför närmare :

- *Den ideationella funktionen* är den språkfunktion i texten som visar världen och dess processer och relationer, en slags konstruktion av den sociala verkligheten. Diskursens roll i konstituerandet, reproducerandet och utmanandet av normen (Fairclough 1995:169).
- *Identitetsfunktionen* är den språkfunktion som på olika sätt formar sociala identiteter i diskursen.
- *Relationsfunktionen* är den dimension där sociala relationer mellan talarna förhandlas fram.

De två sistnämnda språkfunktionerna, identitets- och relationsfunktionen, kan efter Michael Halliday (1978) sammanföras under termen *interpersonell funktion*. Dessa har alltså att göra med hur sociala relationer och sociala identiteter är manifesterade i diskursen. Relations- och identitetsfunktionerna handlar om hur "social relations are exercised and social identities are manifested in discourse, but also, of course, with how social relations and identities are constructed (reproduced, contested, restructured) in discourse." (1995:137). Det är främst detta identitetsformande som ska undersökas i intervjuerna.

Jag har valt att studera den *interpersonella strukturen* och den *ideationella strukturen*. Dessa måste naturligtvis även belysas i *kontext* för att ge en bredare bild och för att kunna knytas till den viktiga sociala kontexten. I det praktiska analysarbetet följer jag Lennart Hellspongs och Per Ledins (1997) metoder för textanalys, där den kritiska textanalysen ut på att granska de val som ligger bakom framställningssättet och tolka vad de står för socialt och ideologiskt. Även de manipulativa greppen och problematiska inslagen i sättet att driva en tankegång bör granskas. I studien sammanfattas och diskuteras varje analys, varefter de knyts samman med den teoretiska utgångspunkten. I analysresultaten kan identitetskonstruktioner i diskursen påvisas. Dessa kommer till uttryck i de levnadsberättelser som ges och för vem dessa dokumenteras och hur denna process går till.

Resultat: Sanning eller konsekvens?

Jag tänker inte på hur andra människor är som grupp, utan som individer, hur de är som individer.

(Manlig invandrare i Växjö, 1998)

Nedan följer en förkortad redovisning och diskussion av de resultat som analyserna i

rapporten visat (Werndin 2002). Men jag vill påminna om att en intervju alltid är styrd. Det man frågar om får man veta och det man inte frågar om förblir oftast osagt. Om man närmar sig en viss genre har man oftast vissa förväntningar. En komedi förväntas vara rolig och en dikt förväntas vara poetisk. Om man går till ett arkiv för att ta del av en levnadsberättelse kanske man också har vissa förväntningar, och man kanske inte ens tänker på att det egentligen är en text som blivit hårt styrd av någon annan i tillblivelseprocessen. En historia och även historien är alltid en konstruktion som styrs av den kontext, den tid och det samhälle och sammanhang den producerats i. Därför måste man vara medveten om vem som sagt eller skrivit vad för vem och i vilket syfte. Hur det medvetna ämnesvalet i intervjuerna styr och påverkar deras innehåll är ingenting som diskuteras i arkivmaterialet, i stället framställs informationen som en levnadsberättelse.

För att återknyta till den teoretiska ramen för analysarbetet vill jag även påminna om Faircloughs (1995) ord om att diskursen formar en social struktur samtidigt som den är socialt konstituerande. Man kan dela in diskursen i en tredimensionell struktur bestående av text, diskursiv tillämpning och social tillämpning. Jag har genom delanalyserna försökt markera denna struktur och tycker mig genom dessa ha kunnat förflytta perspektivet från mikro- till makronivå, där den enskilda intervjun får en social konsekvens. Genom granskning av kontexten tillsammans med den ideationella funktionen, identitetsfunktionen och relationsfunktionen, där de två sistnämnda sammangår i den interpersonella funktionen, anser jag också att vissa identitetskonstruktioner har kunnat belysas. För att finna ett "ethos" eller ett "jag" har jag i analyserna studerat turtagning och modalitet och funnit att det inom ramen för intervjuerna inte finns någon plats för ett "jag". Det existerar ingen individualitet, det enda "jag" som återfinns i berättelserna är det "invandrar-jag", som det svenska majoritetssamhället skapat för att kunna kategorisera och gruppera informanterna. Nedan sammanfattar jag kort resultatet av delanalyserna tillsammans med exempel. Därefter presenterar jag mina slutsatser.

Kontext

För att förstå hur en text bör läsas och tolkas måste man ta hänsyn till den kontext den är skapad i. Man måste då fundera över materialets genretillhörighet. Det är ju en del av kontexten, nämligen det sammanhang diskursen verkar i. Kontexten handlar om den språkliga och sociala miljö texten kommer ur och verkar i. Att granska kontexten är en viktig del av analysarbetet, eftersom allt som sägs eller skrivs måste ses i sitt sammanhang. Om man vill förklara varför en text har kommit till och varför den ser ut som den gör, måste man studera kontexten. För Emigrantinstitutets levnadsberättelser är det av yttersta vikt att vara medveten om att det faktiskt rör sig om intervjuer, där ämnen och intervjufrågor är givna (se genrediskussion i Werndin 2002).

Kontextanalysen bygger på Hellspongs och Ledins analysmetoder för textanalys (1997), där man skiljer mellan *situationskontext*, *intertextuell kontext* och *kulturkontext*. Sist analyseras även diskursens form och de olika samtalshandlingarna. Materialet ska bevaras i ett arkiv som berättar om hur det var att vara invandrare i Sverige på 1990-talet. Förutom läsning av anhöriga kommer materialet även att användas till forskning. Här är invandrarnas egna berättelser, men de är styrda av specifika intervjufrågor som speglar de syften och den tidsanda som rådde vid intervjutillfället. Materialet synliggör kulturella skillnader i större utsträckning än likheter och intervjufrågorna tycks även beröra integrationspolitiska frågor som har en tydlig samhällsekonomisk inriktning, exempelvis arbetslöshet och sjukvård. Intervjuerna är en implicit konstruktion av den sociala verklighet som samhällets majoritetsmedlemmar förväntar sig att minoriteter upplever. Detta återskapar och bevarar de negativa attityder till och förväntningar på invandrare som finns. Detta gör i sin tur att intervjuerna skapar en beskrivning av det svenska samhället på 1990-talet, där en inriktning på de berikande mångkulturella aspekterna saknas. Detta var inte det primära syftet.

Materialet som ska vara invandrades levnadsberättelser om hur det verkligen är att leva som

minoritet i samhället, kanske säger mer om det svenska majoritetssamhälle de lever i. Genom materialet förmedlas det svenska samhällets förväntade bild av invandrare som grupp. På så sätt kan arkivet utgöra en framtida intressant historielänk, där det svenska sociopolitiska synsättet på integration på 1990-talet tydliggörs, men inte i lika hög grad ger information om invandrades livssituation.

Språket, rösterna på det inspelade materialet, är det medium som ska sända information till eftervärlden. I en av intervjuerna har intervjuaren och informanten samma modersmål. Ändå görs intervjun på svenska. Detta bidrar till distansering. Det svenska samhället är både producent och sändare och innehar en påtaglig maktposition som blir tydligt i analysen och som bör uppmärksammas när man upprättar ett arkiv.

Den interpersonella strukturen

Genom analys av den interpersonella strukturen, dvs. relations- och identitetsstrukturen, har jag försökt närma mig frågan om hur informanterna konstruerar sin identitet genom sin berättelse och vilken identitet som konstrueras.

Enligt Faircloughs mening handlar relations- och identitetsfunktionerna om hur sociala relationer konstrueras och befästs genom diskursen. *Identitetsfunktionen* är den språkfunktion som på olika sätt formar sociala identiteter i diskursen. *Relationsfunktionen* är den dimension där sociala relationer mellan talarna förhandlas fram. Dessa två språkfunktioner kan sammanföras under termen *interpersonell funktion* (Halliday 1978). Dessa har alltså att göra med hur sociala relationer och sociala identiteter är manifesterade i diskursen. Det är främst detta identitetsformande som undersökts i intervjuerna.

För att studera konstruktionen av sociala identiteter och jaget ("the self") i diskursen föreslår Fairclough fyra kategorier som är viktiga för just relations- och identitetsfunktionen i diskursen, nämligen: "Interactional control", "modality", "politeness" och "ethos". Materialet sätts på så sätt in i sin sociala kontext. Hellspong & Ledin (1997) beskriver den mellanmänniska eller den interpersonella strukturen som det mönster texten konstruerar för sitt samspel med läsaren, dvs. hur texten, här intervjuerna, vill verka mot sin omgivning. Vilka hållningar intar den? Vilka identiteter uttrycker och föreskriver den? Hellspong & Ledin tar i sitt analys exempel upp tre viktiga inslag i den interpersonella strukturen, nämligen *språkhandlingar, attityder och ramar* (1997:158).

I analysen av den interpersonella strukturen har språkhandlingar och kommunikativa strategier, attityder och ramar med exempel från de olika intervjuerna granskats. Återigen ser man tydliga mönster i hur intervjufrågorna formar en social konstruktion, där vikten ligger på att tydliggöra skillnader mellan invandrare och svenskar. Anders får frågan om attityder till svenskar:

1. **I:** vad tycker du om svenskarna?
2. **Anders:** svenskarna?
3. **I:** allmänt (.) vad tycker du?
4. **Anders:** allmänt (.) allmänt är dom ensamma och sammanslutna.
5. **I:** tycker du att dom har svårt att ta kontakt?
6. **Anders:** det tror jag (.) det är rätt (...) det har blivit en tradition (.) det är inte (.) det är inte (.) det är inte
7. samhällets fel (.) att det har blivit (.) utan dom har vuxit upp så (.) så dom kan inte ändra sig.
8. **I:** men har din attityd till Sverige blivit annorlunda på något sätt?
9. **Anders:** det sitter mycket fast nånstans i hjärnan att vi är i skydd i Sverige fastän jag har kommit här lite
10. äldre (...) men jag blev inte accepterad av samhället (...) och då tänker man i alla fall annorlunda
11. (.) så det är ibland känner man sig som en svensk (.) ibland känner man sig lite annorlunda (...)
12. man är inte välkommen (.) helt enkelt (...) man är inte välkommen.

Anders upprepar något frågade termen "svenskarna", och får hjälp med att fortsätta (r. 2-3). Även här inleder han med en upprepning. Intervjuaren ställer då en ledande fråga, där Anders uppmanas att uttala sig om existerande fördomar. Detta kanske han inte hade gjort om inte uppmaningen kom.

Det blir tydligt att intervjuarna har svårt att ställa vissa frågor, vilket jag ser som en indikation på att de ramar som begränsar levnadsberättelsen är för snäva och kanske inte anpassade till informanterna. Dessutom har de ett perspektiv och fokus som inte känns igen av de berörda. Men intervjuarna gör ett gott arbete för att upprätthålla en god relation till informanterna och de hjälps åt för att göra en så rättvis framställning som möjligt, trots att de själva representerar både minoritet och majoritet. De är alla medvetna om att de befinner sig i situationen för att de är invandrare, någon som skiljer sig från normen.

I en annan intervju diskuteras barnens språkundervisning, varefter intervjuaren gör en markerad paus och sedan säger att de kommit till rubriken "konsumtionsmönster". Här kan man inte låta bli att undra om tanken är att söka efter Bengts kvinnosyn, då frågeformuläret exempelvis innehåller frågor om hur ekonomin delas upp i hemmet. Bengt svarar att de har gemensam ekonomi i hushållet. Intervjuaren fortsätter under rubriken "hem och hushåll" och förefaller vara något osäker och generad över frågorna som hon säkert genomskådat som ännu ett försök till att locka fram skillnader mellan invandare och svenskar:

1. **I:** Eh (.)[nervöst skratt] jag tänkte för att återgå till det här med fam (.) familjen och barnuppfostran och sånt (...) har ni (.) ni har ju bestämt er för att bo i Sverige (...) så har ni
2. uppfostrat era barn enligt svenska normer eller (.) eller har ni tagit lite från era båda hemländer?

Intervjuaren är tydligt osäker på hur hon ska formulera sig. Hon stakar sig innan hon hittar ordet "familjen" (r. 1). Sedan följer pauser och flera omformuleringar (r. 2).

4. **Bengt:** du (.) jag vet inte vad är svenska normer så att...
5. **I:** ja (.) det är ju bland annat det här att man ska inte a:aga barn
6. **Bengt:** ja (.) ja
7. **I:** att man kanske respekterar barnen som små varelser och på ett annat sätt än man kanske gör i
8. många andra länder (.) dom...
9. **Bengt:** jag protesterar att det är svenskt man ska inte a:aga barn (...) inte (.) och det är...
10. **I:** nä (.) men vi har det ju inskrivet i lagen!
11. **Bengt:** ja (.) jo faktiskt det finns i många andra länder också i dag i (c) också
12. **I:** jaha

Bengt svarar närmast ironiskt att han inte vet vad som är svenska normer, och troligtvis har även han genomskådat frågan. Intervjuaren finner sig snabbt och bestämmer sig för strategin att gå rakt på sak. Ämnet a:aga är ändå svårt att ta upp, vilket resulterar i ett långt utdraget "a:aga" (r. 5). Bengt svarar knappt, men måste sedan uppenbart irriterad lägga in en protest (r. 9). Intervjuaren är inte med på noterna utan tillskriver sig den svenska normen, ett "vi" (r. 10) har det inskrivet i lagen. Här talar det svenska samhället sitt tydliga språk och Bengt tvingas att inta en försvarsställning. När han sedan öppenhjärtigt "erkänner" att han varit lite hård, gör intervjuaren en kvick räddningsreplik: "det är normalt." Här lyckas hon rädda relationen och återvinna Bengts förtroende och rentvå hans uttalande.

Samtalet fortsätter och Bengt ger de svenska föräldrarna implicit kritik genom att berätta att hans barn måste vara hemma och göra sina läxor, vilket de "andra barnen" - kanske menar han här de svenska barnen - tycker är konstigt. Intervjuaren fortsätter på spåret kvinnosyn och uppfostran:

1. **I:** Hur är det (...) nu (.) nu vet jag inte (.) nu har ni bott så länge i Sverige och så (.) så jag tror nog
2. inte (.) men jag ställer frågan ändå (...) har ni uppfostrat (...) öh (.) öh (.) barnen på lika sätt (.)
3. man tänker då (c-barn 1) som är en flicka och (c-barn 2) som är pojk (.) att ni har gett dom
4. olika...
5. **Bengt:** värderingar?
6. **I:** mmm

Återigen har intervjuaren svårt att formulera sin fråga och har ett behov av att ursäkta sig för frågan (r. 1-2). Samtidigt visar hon en tydlig värdering eller förväntan på svaret. Hon menar att Bengt bott så länge i Sverige att han borde ha tagit till sig den svenska normen för uppfostran. När intervjuaren (r. 3) hänvisar till "man" är frågan om hon ännu en gång

tar på sig rollen som företrädare för en svensk norm. Men då hon uppvisar obehag inför att ställa frågan är det mest troligt att hon i stället uttrycker distans till det svenska samhället och den frågemall som hon har framför sig.

Identitetsfunktionen är den språkfunktion som på olika sätt formar sociala identiteter i diskursen, medan relationsfunktionen är den dimension där relationer förhandlas fram mellan talarna. Här kan alltså ett visst manifesterande av sociala identiteter ske i diskursen. Exempelen ovan visar tydligt hur en svensk norm jämförs med en invandrarnorm, och detta sker explicit där ämnen som barnuppfostran diskuteras. Implicit visar det även hur Bengt misstänkliggörs för att ha problem med att anpassa sig till det svenska samhället och dess lagar, och där intervjuaren växlar mellan att ha en god relation till Bengt samtidigt som hon vill företräda den svenska norm som intervjumallen följer. Hon anpassar sig bl.a. genom att ursäkta sig för de konstiga frågor hon kommer att ställa till Bengt.

Exempelen har tydligt visat att språkhandlingarna i intervjun förstärker en svensk identitetsnorm kontrasterat mot en invandraridentitet, genom både indirekt och direkta jämförelser. De sociala relationerna förhandlas fram genom att intervjuaren växlar mellan att stödja den svenska normen och den skapade invandrarnormen som respondenten genom intervjun företräder.

Ämnet språk återkommer ständigt i intervjuerna, men det finns även specifika frågor om språk och språkinläring:

1. **I:** hur började du (.) när du kom till Sverige (.) hur upplevde du svenska språket?
2. tyckte du det var svårt (.) att det låter konstigt (.) eller? vad tyckte du om själva
3. språket?
4. **Anders:** ja (.) när det gäller uttalandet (.) det är så svårt (.) det var bekymmerligt med uttalandet.

I exemplet ovan utgår intervjuaren i den inledande frågan från att språket innebar svårigheter. Hon använder negativa ord som "svårt" och "konstigt". Anders följer upp temat och beskriver sina svårigheter.

1. **I:** tycker du det är det viktigaste är att börja från början (.) från grunden i skolan (.) eller?
2. **Anders:** det är bättre att komma till Sverige när man är yngre än när man är äldre när det gäller språket.
3. **I:** man kan lära sig språket (.) men man kan inte bli av brytningen
4. **Anders:** precis (.) man kan (.) man kan inte avvänja bort brytningen (.) den här speciella brytningen.

Här gör Anders en koppling mellan språkkunskaper och framgång socialt. Han säger att man lättare kan lära sig svenska när man är yngre. Intervjuaren menar att man kan lära sig språket och tillägger sedan ett negativt laddat *men* och förklarar att man inte kan bli av med brytningen. Kanske talar intervjuaren av egen erfarenhet. Anders håller med och talar om den speciella brytningen som man inte kan bli av med. Han uppfattar den alltså som negativ, något man inte borde ha om man vill lyckas i samhället.

Den ideationella strukturen

Den ideationella strukturen har att göra med hur en text konstruerar sitt innehåll. Fairclough menar att den *ideationella funktionen* är den språkfunktion i texten som visar världen och dess processer och relationer, där en slags konstruktion av den sociala verkligheten äger rum. Man kan här studera den roll diskursen spelar i att konstituera, reproducera och utmana och rekonstruera vårt vetande: "the role of discourse in constituting, reproducing, challenging and restructuring systems of knowledge and belief" (Fairclough 1995:169). Här kan man genom diskursen utläsa den sociala tillämpningen av diskursen, hur den skapas och tolkas. Man kan studera ämnen och topiker (innehållsmönster), argumentation, ord och meningars betydelse och den tolkning som sker hos kommunikatorerna. Jag har här återigen utgått ifrån Hellspong & Ledin (1997) och med hjälp av deras textanalysprincip främst undersökt tre huvudpunkter: *Teman, propositioner och perspektiv*.

Jag har tidigare beskrivit några av de teman som tas upp i intervjuerna. Dessa teman styr

den information som kommer fram i berättelsen, där vissa ämnen får stort utrymme och andra aldrig berörs. Detta gör naturligtvis att det är en viss bild av respondenten som tonar fram.

I tidigare exempel har Anders beskrivit sitt möte med det svenska språket. Han har problem med uttalet och anser sig inte bli av med sin brytning, som han upplever som negativ. Även Bengt blir ombedd att berätta om hur svår svenskan är att lära sig:

1. **I:** öh (.) du började läsa svenska då (.) var det jobbigt tycker du?
2. **Bengt:** m: nej
3. **I:** nähä?
4. **Bengt:** jo (skratt) ja och nej (...) jo (.) efter att (harkling) jag tycker om man ska lära sig ett språk man ska kunna grammatiken och så när vi började läsa (.) jag säger vi (.) efter att det var några (x)
3. som började läsa (c-språk 2) vi (.) vi kunde *inte* lära oss (.) vi visste *inte* (...) eh (...) grammatik
4. alltså (.) så vad vi gjorde så vi började läsa grammatik å å jag hade färsk så jag lärde mig allt.
5. **I:** m:

Informanterna ombeds beskriva skillnader och kulturella olikheter och göra jämförelser med den svenska normen. Någon annan information än den som majoritetssamhället förväntar sig har alltså ingen möjlighet att göra sig gällande i intervjuerna. Här placeras orden dessutom i munnen på minoriteten, som indirekt tvingas bekräfta de föreställningar som skapats av majoriteten. Detta förstärker samhällsgrupperingen invandrare - svenskar.

Topiknomineringen i Birgittas intervju är klar och tydlig:

1. **I:** ja (.) då har vi kommit till rubriken hälsa (...) jag skulle vilja veta lite grann om (...) speciellt
2. skillnaderna i relationen till läkarna i ditt hemland och jämfört med Sverige.

Här påverkar intervjuaren topikutvecklingen. Hon klargör först att det ska handla om hälsa, men snävar in svarsalternativen genom att tala om att det återigen handlar om *skillnader* och *jämförelser* mellan hemlandet och Sverige. Frågan blir alltså styrd och det är tydligt att svaret förväntas handla om skillnader och inte om likheter.

Analysen visar vidare att de kontextuella val som gjorts möjligtvis indikerar en social och ideologisk funktion. Utskrifterna är begränsade och innehåller begränsat med fakta om intervjusituationen, dess syfte och avgränsningar. Intervjuerna innehåller teman som knappast kan bidra till att förändra några samhällsstrukturer, utan snarare bekräfta och bevara de föreställningar som majoritetssamhället har skapat för den sociala verklighet de upplever. Fokus på individen och människan bakom berättelsen är svagt, i stället skapas en mall för kategorin invandrare i Sverige. Intervjuerna bygger på en ojämlig maktsituation, där en fri levnadsberättelse saknar utrymme. Frågorna i intervjumallen är formade för att besvara majoritetssamhällets frågeställningar. Intervjun kan tolkas som just en berättelse och den konstituerar en speciell bild av invandraren som grupp. Det är manipulativt att placera dessa normer i munnen på minoriteterna själva, då deras egna ord och berättelser inte är de som framkommer i intervjun. Den identitet, det ethos eller den jag-beskrivning, som skapas genom intervjun blir en invandraridentitet, en gruppmarkör, i stället för en individuell beskrivning. Den identitet som konstrueras och manifesteras genom intervjuerna är alltså en konstruktion som är styrd av majoritetssamhället. Levnadsberättelsen blir en konsekvens av de föreställningar och normer som redan finns i samhället. Intervjuerna blir en tvångströja för samhällets tidsanda i negativ bemärkelse. Intervjuerna hade kunnat ge invandrare egna röster men genom de styrda intervjuerna görs inte detta, vilket ger berättelserna ett begränsat värde för de efterlevande och invandrare själva.

Diskussion

I ett forskningsmaterial finns det alltid saker som en forskare skulle vilja ha mer kunskap om. Exempelvis skulle det i detta material vara bra att veta mer om informanternas och intervjuarnas språkliga interaktion, och förutsättningarna för denna just när inspelningen gjordes, eftersom utskrifterna av intervjuerna troligtvis kommer att finnas bevarade längre

än

kassettbanden. Detta borde man tänka på inför framtida inspelningar och utskrifter, där intervjuare även bör transkribera efter givna principer. Dessutom är utskrifterna mer lättillgängliga. Det är synd att de känslolagda, närmast poetiska och euforiska berättelserna och minnena inte kommer med i det nedtecknade materialet. Intervjuarna är själva invandrare och det kan innebära både för- och nackdelar att ha sin egen grupp som intervjuobjekt. Det är lätt hänt att intervjuaren styr framställningen genom att framhäva något i den egna kulturen eller genom att framhäva något i majoritetskulturen som anses särskilt betydelsefullt. Intervjuaren vill helt enkelt göra ett bra jobb.

Materialet kan man närma sig från många olika håll och det finns stort utrymme för vidare forskning. Exempelvis lämpar sig materialet också utmärkt för annan språkforskning, såsom analyser av vuxna invandrades svenska språkutveckling, och för studier i andraspråksinlärning och språksociologi. I denna studie har inte den grammatiska och lexikala strukturen analyserats på ett djupare plan. Men det kunde vara ett intressant projekt att göra språkstrukturella undersökningar i materialet. För en del språkstudier vore dock kompletterande intervjuer och undersökningar nödvändiga.

Det är nödvändigt för samhällsdebatten att öppet kunna diskutera kulturella skillnader och olika synsätt. Men en förutsättning är att olika röster kan göra sig hörda och att man reflekterar över var fokus och perspektiv ligger i det språkliga samhandlandet. En slutsats jag tycker mig kunna dra är att materialet visar hur enkelt vi skapar och bevarar identiteter som sedan är svåra att ta sig ur. De granskade intervjuerna bidrar till att återskapa och konservera en invandraridentitet, som involverar utanförskap och har fokus på skillnader, och som på det hela taget skiljer sig från den svenska normen.

Slutsats

*I hjärnan är man alltid på väg här,
alltid på väg.*

(Manlig invandrare i Växjö, 1998)

Speglar levnadsberättelserna individernas livsöden? Eller är materialet endast en konsekvens av samhällets förväntningar på och attityder till invandrare, en verklighet som konstrueras och återskapas genom att placeras i munnen på minoriteten?

Denna analys visar att intervjuerna skapar och upprätthåller en invandraridentitet, där fokus ligger på att belysa skillnader i stället för likheter. Den identitet som konstrueras och manifesteras genom intervjuerna är alltså en konstruktion av en social verklighet som är styrd av majoritetssamhället. Levnadsberättelsen blir en konsekvens av de föreställningar och normer som redan finns i samhället. Detta kan innebära negativa konsekvenser, då intervjuerna kan tolkas som just en berättelse som konstituerar en speciell bild av invandraren som grupp. Samhällets normer placeras i munnen på minoriteterna själva, då deras egna ord och berättelser inte är de som framkommer i intervjun. Analysen indikerar att de kontextuella val som gjorts kan ha en samhällsekonomisk och ideologisk funktion. Utskrifterna är begränsade och innehåller begränsat med fakta kring intervjusituationen, dess syfte och avgränsningar. Intervjuerna innehåller teman som knappast kan bidra till att förändra några samhällsstrukturer, utan snarare bekräfta och bevara de föreställningar som majoritets-samhället har skapat kring den sociala grupperingen invandrare - svenskar. Fokus på individen och människan bakom berättelsen är nästintill obefintlig, i stället skapas en stereotyp för gruppen invandrare i Sverige. De styrda intervjuerna bygger på en ojämlig maktsituation, där en fri levnadsberättelse med ett individuellt "jag", saknar utrymme.

Transkriptionsmodell

fan- avbrutet tal

[] överlappande tal

(buller)	metakommentarer är inom parenteser
(skratt)	alla skrattar
(skrattar)	talaren skrattar
(x) (xx) (xxx)	omöjligt att höra. (x) motsvarar ett ord, (xx) två ord, (xxx) tre ord eller fler.
[c]	avidentifiering
?	frågeintonation
(.)	mikropaus
(...)	markerad paus
=	ytrande av annan talare som följer direkt på föregående ytrande utan någon hörbar paus
va:nsinnigt	förlängning av föregående ljud
vansinnigt	emfatiskt tryck, betonat

© [Marie Werndin](#)

Litteraturförteckning

Fairclough, Norman 1995. *Critical Discourse Analysis*. Longman.

Halliday, M. A. K. 1978. *Language as social semiotic: the social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.

Hellspång, Lennart & Ledin, Per 1997. *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.

Svensson, Birgitta 1997. "Livstid. Metodiska reflexioner över biografiskt särskiljande och modern identitetsformering". I: Alsmark, Gunnar (red.) 1997. *Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*. Lund: Studentlitteratur.

Winther Jørgensen, M. & Phillips, L. 2000. *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Rapporter

SIPA-rapport 1989. *Tack för visat intresse*. Huskvarna.

Werndin, Marie 2002. *Sanning eller konsekvens? Identitetskonstruktioner i invandrades levnadsberättelser*. Rapport inom projektet "Språk, migration, arbete och hälsa" vid institutionen för humaniora, Växjö universitet.

[1] Denna artikel bygger på rapporten med samma titel: *Sanning eller konsekvens? Identitetskonstruktioner i invandrades levnadsberättelser*, en pilotundersökning som gjordes under 2001-02 inom projektet "Språk, migration, arbete och hälsa" vid Institutionen för humaniora, Växjö universitet. Studien bygger på ett intervjumaterial från Emigrantinstitutets invandrararkiv i Växjö.